

Tariximizin daş yadigarları

Vətənimizin hər bir guşəsində, şəhərlərimizdə, rayonlarımızda müxtəlif dövrlərdə tikilmiş bir çox tarixi abidələrimiz var ki, onlar ulu babalarımızın bizim üçün qoyub getdikləri müqəddəs əmanətdir. Tarixin sərt sınaqlarına məruz qalmış abidələrimiz insan əli ilə yarandığı kimi zaman-zaman insan əli ilə də dağılmışdır. Amma bu da bir möcüzədir ki, tarixin yaddaşı olan abidələr, qalalar, mağaralar bəzən özü-özünü hifz etmiş və bu günümüzdə qədər yaşamışlar.

Azərbaycanın ən qədim, ən qiymətli tarixi abidələri olan Azix mağarası, Aveydağ mağaraları, Qobustan qaya təsvirləri, Xudafərin körpüsü, Qız qalası, Şirvanşahlar sarayı, Şeki xan sarayı, Çıraqqala Pəri qalası, Mömünəxatın türbəsi, Yusif ibn Küseyr türbəsi, Bərdə türbəsi, qədim Qəbələnin qala bürcləri və yüzlərlə digər abidələr Odlar Yurdunun, ulu tariximizin ən qiymətli sərvətidir.

Bu məqaləmdə hər daşında bir müqəddəslik, hər qarışında tariximizin izi olan qədim abidələrimiz haqqında yazmaq, onların tarixi və əzəməti barədə az da olsa məlumat vermək istəyirəm. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın tarixi-memarlıq abidələri beş qismə ayrılırlar. Alimlərin gəldiyi nəticəyə görə abidələr: 1. İstehkam səciyyəli. 2. Dini xarakterli. 3. Ritual abidələr. 4. Milli məişət və adət-ənənə ilə bağlı abidələr. 5. Memorial səciyyəli abidələrə bölünür.

Azərbaycanın ən qədim, ən qiymətli tarixi abidələrindən biri Azix mağarasıdır. Bu mağara Azərbaycanda deyil, bütün dünyada ibtidai insanların ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Azix mağarasında qədim insanın alt çənə sümüyü tapılıb ki, onun çəkisi qramlarla ölçülür. Azix mağarasında yaşamış adamı Azix adamı adlandırırlar. Bu adam təxminən 300-400 min il bundan əvvəl yaşayıb.

Qobustan qaya təsvirləri bütün dünyada məşhurdur. Bu təsvirlər Bakı şəhərindən 55 km. cənubda yerləşir. Qədim sənətkarlarımızın qaya üzərində həkk etdikləri rəsmlər, qaya təsvirləri Azərbaycanı bütün dünyada tanıtmışdır. Bu rəsmlərin bə-

zələrinin yaşı 10 min ildən çoxdur. Qədim qaya təsvirlərinə yurdumuzun başqa guşələrində—Naxçıvanda, Kəlbəcərdə və başqa yerlərdə də təsadüf edilir.

Araz çayı üzərində tikilmiş Xudafərin körpüsü 12-ci yüzilliyin məşhur abidələrindən biridir. Yurdumuzun cənubu ilə şimali arasında əlaqə yaradan bu körpü həm də gözəl memarlıq abidəsidir. Bir-birindən 800 metr məsafədə olan bu körpü hissələri o yerin quruluşu ilə əlaqələndirilmişdir. Belə ki, körpünün dayaqları süni oturaqlar üstündə deyil, çayın axarında qayaların üzərində qurulmuşdur.

12-ci yüzilliyin məşhur abidələrindən biri Bakıdakı Qız qalasıdır. Qalanın adı ulu babalarımız olan oğuzlarla bağlıdır. Bu adda qalalara yurdumuzun müxtəlif yerlərində təsadüf edilir. Lakin Bakıdakı Qız qalası memarlıq formasına görə Şərqdə yeganə abidədir. Nəhəng qaya üzərində salınmış abidənin hündürlüyü 28 metrdir.

Azərbaycanın şimal-qərbində ən məşhur tarixi abidə Şeki xan sarayıdır. Bu abidə 18-ci yüzillikdə tikilmiş saray binalarının ən qiymətlisidir. Şeki xanlarının sarayı ağac üzərindəki bədii oymalarına, ov və döyüş səhnələrinə təsvir edən al-əlvən rəsmlərinə görə nadir abidədir. Bu rəsmlərdə istifadə olunan rənglərin sirri hələ də bilinmir. Bu bina sanki saray deyil ilmə-ilmə işlənmiş, toxunmuş bir xalıdır, Azərbaycan xalısı. Usta ön divarda şəkəni elə yaradıb, elə yaraşdırıb ki, elə bil bina tikilməyib, ağac kimi bitib, gül kimi açıb. Şəkəni hörəndə usta nə mıxdan istifadə edib, nə də yapışqandan. Kiçik ağac parçalarını bir-birinə elə bənd edib ki, yüz illərin axını onları bir-birindən ayıra bilməyib. Divardakı, tavan-dakı rəsmlər, mənzərələr insanı heyran edir, tamaşaçını düşündürür, dərin-dərin xəyallara qərq edir. Şeki başqa memarlıq abidələri ilə də zəngindir. "Gələsən-görəsən" qalası, Cümə məscidi, "Küləkli minarə", Qızlar qa-

lası, Karvansaraylar Şekin qədim və gözəl abidələrindəndir.

Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biri olan Gəncənin Qala qapıları öz əzəməti ilə bu yerlərə gələn turistlərin yüksək marağına səbəb olur. Tarixi Gəncə

Qalasının beş qapısı olub. Gəncə-Bakı magistralının hər iki tərəfində inşa edilən, uzunluğu 50 metr, bürclərinin hündürlüyü 22 metr olan qalanın əsas hissəsi beşmərtəbəli, baş sütun hissəsi ilə birlikdə yeddimərtəbəlidir. Uzunluğu 62 metr yeraltı tunnel hər iki qalanı birləşdirir.

Qədim Qafqaz Albaniyasının paytaxtı olan Qəbələ şəhərinin qala bürcləri tarixin sərt sınaqlarına sinə gələrək bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Qədim Qəbələ şəhərinin xarabalığı hal-hazırda Qəbələ rayonunun Çuxur Qəbələ kəndindən şərqdə Qaraçay ilə Çovurlu çay arasındakı yüksəklikdə yerləşir. Bu qədim şəhərin ərazisi hər tərəfdən qala divarları və bürclərlə əhatə olunmuşdur. Bürcləri qala divarları bir-birinə birləşdirirdi. Şəhərin iki qapısı olmuşdur. Şimal və qərb hissələrdə darvaza yerlərinin qalıqları indi də qalmaqdadır. Hündürlüyü 7—8 m, diametri 5—6 m olan dairəvi və yarım-dairəvi bürclər tarixi mədəniyyət abidəsi kimi qorunub saxlanılır. Hal-hazırda qədim Qəbələ Qəbələ şəhəri ərazisində Azərbaycan—Koreya Mədəniyyət Mübadiləsi Assosiasiyasının dəstəyi ilə arxeoloji qazıntı işləri davam etdirilir. Qazıntı işləri zamanı eramızın I—III və VIII—X əsrlərinə aid zəngin mədəni təbəqə aşkar edilib. Arxeoloqlar qədim Qəbələ şəhərinin su kanalizasiya sisteminin bir hissəsini, məişət əşyaları, mis pullar, saxsı və şüşə qablar, sümükdən və şüşədən hazırlanmış bəzək əşyaları aşkar ediblər. Son dövrlərdə

əldə olunan arxeoloji materiallar Çuxur Qəbələ kəndində yeni istifadəyə verilmiş sərgidə və Qəbələ Rayon Tarix Diyarşünaslıq muzeyində qorunub saxlanılır.

Bakının demək olar ki, bütün kəndlərində istehkam səciyyəli abidə-qalalar olmuşdur. Və bu günə qədər həmin qalaların bir çoxunun qalıqları qalmaqdadır. Ramana kəndindəki qala XIV əsrə aiddir. Ağ daşdan tikilən qalanın hündürlüyü 15 metrdir. Müdafiə məqsə-

dilə tikilib və Şirvanşahlar dövləti dövründə qəsr kimi istifadə edilib. Ramana qalası "Koroğlu", "Nəsimi", "Babək" filmlərinin çəkilişində istifadə edilib. Tarixçilər Ramana qalası Qız qalasına vaxtilə yeraltı yolun olduğunu güman edirlər. Qala divarlarından bayırda sağ tərəfdə qayaya bənzər iri daş parçası mahiyyət etibarilə xoş bir xatirəni yaşadır. Dahı sənətkarımız Bülbül Koroğlu operasından Koroğlunun ariyasını bu daşın yanında ifa edib. Bu gün tikilini ziyarət edənlərə həmin iri daş parçası məhz bu cür təqdim edilir.

Bu gün Bakının müxtəlif yerlərində tikilmiş qədimlik və müasirliyi birləşdirən bir çox memarlıq abidələrinə rast gəlmək mümkündür. Bakının mərkəzində vaxtilə milyonçular tərəfindən tikdirilən bu möhtəşəm binalar illər keçməsinə baxmayaraq, hələ də öz cazibədarlığını, gözəlliyini qoruyub saxlaya bilib. Bu tikililərə nəzər yetirərkən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Bakı milyonçuları gözəlliyin yaradılması naminə sərf etdikləri xərclərə heç bir məhdudiyət qoymayıblar. Nəticədə XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəli Bakı dünyanın ən nadir memarlıq üslublarına xas möhtəşəm binalarla bəzənib.

Paytaxtımızda yaşı 100-ü ötmüş tikililərin sırasında tarixi memarlıq nümunəsi kimi Akademik Opera və Balet Teatrının binasını da göstərmək olar. Cəmi 1 il ərzində ucaldılmış möhtəşəm tikilinin tarixi çox maraqlıdır. Deyilənlərə görə 1910-cu ildə Rusiyanın məşhur opera müğənnisi Bakıda konsert

proqramı ilə çıxış etdikdən sonra şəhər milyonçuları müğənninin şərəfinə böyük ziyafət təşkil ediblər. Ziyafət zamanı müğənni Bakıda opera ifası üçün binanın olmasından gileylənib. Onun sözləri Bakı milyonçularına, xüsusilə Mailov qardaşlarına pis təsir göstərmişdir. Mailovların kiçik qardaşı müğənni xanıma 1 il ərzində Bakıda opera binası tikdirəcəyinə söz verib. Bakının mərkəzində, indiki Nizami küçəsində inşaat işləri başlanılır. 1911-ci il fevralın 28-də opera teatrının binasında tikinti başa çatır. Tikilinin memarlıq üslubu onu görənləri heyretə gətirir.

Bakının ən məşhur milyonçusu Hacı Zeynəlabdin Tağıyev tərəfindən tikilən üçmərtəbəli bir bina var şəhərin mərkəzində. Yeddi ilə tikintisi başa çatan bu binada hal-hazırda Azərbaycan Milli Tarix Muzeyi yerləşir.

XX əsrin əvvəllərində tikilən və bu gün də arxitektura baxımından Bakıya xüsusi gözəllik verən abidələr arasında "İsmailiyə" binası özünəməxsus yer tutur. Binanın əsası neft milyonçusu Ağamusa Nağıyev tərəfindən 1907-ci ildə qoyulub. Memarlıq üslubu baxımından olduqca heyrətamiz olan bu binanı milyonçu dünyadan erkən köçən oğlu İsmayılın xatirəsinə tikdirib. Bu binanı polşalı arxitektora Pleško layihələşdirib. Bakının mərkəzində tikilmiş bu əzəmətli bina milli ornamentlərlə bəzədilmişdir, divarlarda həkk olunmuş naxışlar bu gün də hər kəsi valeh edir. Hazırda burada Azərbaycan Respublikası Milli EA-nın Rəyasət Heyəti yerləşir.

Hər bir ölkənin tanınmasında belə abidələrin qiyməti əvəzsizdir. Azərbaycan xalqının çoxəsirlik tarixinin bütün mərhələlərini özündə əks etdirən dünya əhəmiyyətli abidələrimiz xalqımızın qədim məniyyətini ümumdünya səviyyəsində tanıdır, ölkəmizdə turizmin inkişafına təsir göstərir. Mədəni irsin qorunması, tarix və mədəniyyət abidələrinin aşkar edilməsi, bərpası, tədqiqi və mühafizəsi hər zaman önəmli sahələrdən biridir. Tariximizin daşlaşmış yadigarlarını göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamaq, təbliğ etmək və gələcək nəsillərə çatdırmaq bizim müqəddəs vətəndaşlıq borcumuzdur.

Tahirə ŞƏFİYEVA,
Qəbələ Rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin
əməkdaşı.